

**AN'ANAVIY DARSLIK VA MULTIMEDIA ASOSIDA TASHKIL ETILGAN
DARSLARRDA TALAFFUZZNI O'ZLASHTIRISH FARQLARI: BOSHLANG'ICH SINIF
KESIMIDA TAQQOSLOVCHI TADQIQOT. (13.00.02)**

Yoqubjanovo Mohlaroyim Abdumlik qizi
O'zMPU dotaranti

O'zbek tilida annotatsiya. *Ushbu tezisdagi boshlang'ich sinf o'quvchilarida talaffuzni o'zlashtirishda an'anaviy darslikka tayangan darslar bilan multimedia vositalari asosida tashkil etilgan darslar samaradorligi taqqoslab tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi fonetik ko'nikmalar shakllanishi, artikulyatsion aniqlik va tinglab farqlash mexanizmlariga ta'lim vositalarining ta'sirini aniqlashdir. Metodologiya sifatida pretest-posttest dizayni, eksperimental va nazorat guruhlari, audioyozuvlar asosida ekspert baholash hamda minimal juftliklar orqali eshitish differensiasiyasi sinovlari qo'llanadi. Ilmiy yangilik dars modeli tarkibida vizual-audial tayanchlarning ulushi, qayta aloqa tezligi va o'quvchi ishtiroki ko'rsatkichlari talaffuz natijalariga qanday bog'lanishini empirik asosda ochib berishdadir. Amaliy ahamiyat multimedia komponentlarini boshlang'ich ta'lim fonetikasiga me'yoriy integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar bilan belgilanadi.*

Rus tilida annotatsiya. *В тезисе сопоставляется эффективность уроков, опирающихся на традиционный учебник, и уроков, организованных на основе мультимедийных средств, в усвоении произношения учащимися начальных классов. Цель исследования состоит в выявлении влияния средств обучения на формирование фонетических навыков, артикуляционную точность и механизмы слухового различения. Методология включает дизайн pretest-posttest, экспериментальную и контрольную группы, экспертную оценку аудиозаписей и тесты слуховой дифференциации на минимальных парах. Научная новизна заключается в эмпирическом раскрытии связи между долей аудиовизуальных опор, скоростью обратной связи и показателями участия ученика, с одной стороны, и результатами произношения, с другой. Практическая значимость выражена рекомендациями по нормативной интеграции мультимедиа в фонетическую подготовку начальной школы.*

Ingliz tilida annotatsiya. *This thesis compares pronunciation acquisition outcomes in primary school lessons delivered through traditional textbook-based instruction versus multimedia-supported instruction. The study aims to identify how instructional media affect phonetic skill formation, articulatory accuracy, and auditory discrimination. A pretest-posttest design with experimental and control groups is employed, using expert ratings of recorded speech and minimal-pair listening tests. Scientific novelty lies in empirically explaining how the proportion of audiovisual scaffolding, feedback immediacy, and learner engagement indicators relate to pronunciation gains. The practical value of the*

research is reflected in recommendations for integrating multimedia components into primary-level phonetics instruction in a norm-consistent and pedagogically grounded manner.

Kalit soʻzlar (oʻzbek): talaffuz; fonetik koʻnikma; multimedia taʼlimi; boshlangʻich sinf; artikulyatsiya; eshitish differensiasiyasi; tajriba-sinov.

Ключевые слова (rus): произношение; фонетический навык; мультимедийное обучение; начальная школа; артикуляция; слуховая дифференциация; педагогический эксперимент.

Keywords (ingliz): pronunciation; phonetic skills; multimedia-assisted instruction; primary education; articulation; auditory discrimination; quasi-experimental design.

Asosiy tezis matni.

Boshlangʻich taʼlim bosqichida talaffuzni oʻzlashtirish oʻquvchining keyingi til koʻnikmalari, xususan, oʻqish tezligi, nutqning ravonligi va tinglab tushunish aniqligi bilan bevosita bogʻliq boʻlgan tayanch kompetensiya sifatida namoyon boʻladi. Shu bois fonetik koʻnikmalarni shakllantirish faqat tovushlarni “toʻgʻri aytish” doirasida emas, balki fonema va allofon farqlarini eshitish, boʻgʻin va urgʻu meʼyorlarini idrok etish, nutq oqimida tovushlarning bir-biriga taʼsirini anglash kabi murakkab psixolingvistik jarayonlar majmuasi sifatida yondashuvni talab qiladi. Anʼanaviy darslikka tayangan darslar odatda qoidaviy bayon, oʻqituvchi namunasini takrorlash va yozma mashqlar orqali mustahkamlashga suyanadi; multimedia asosidagi darslar esa audio va video namunalar, interaktiv mashqlar, koʻp martalik tinglash, darhol qayta aloqa hamda vizual tayanchlar hisobiga taʼlimning sezgi kanallarini kengaytiradi. Mazkur taqqoslovchi tadqiqotning markaziy masalasi shundan iboratki, aynan qaysi mexanizmlar orqali multimedia vositalari talaffuzni oʻzlashtirishga qoʻshimcha samaradorlik beradi va bu samaradorlik boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun qanday shartlarda barqaror natijaga aylanadi.

Talaffuzni oʻrgatish nazariyasida fonetik koʻnikmalarni shakllantirish ikki asosiy yoʻnalishda talqin qilinadi: artikulyatsion yoʻnalish tovush hosil qilish apparati harakatlarini ongli boshqarishga urgʻu beradi, perceptiv yoʻnalish esa tinglab farqlash va fonologik kategoriyalarni aniqlashtirishni ustun qoʻyadi. Amaliyotda bu ikki yoʻnalish ajralmas boʻlib, boshlangʻich bosqichda ayniqsa eshitish tayyorgarligi yetarli boʻlmasa, artikulyatsion koʻrsatma ham kutilgan natijani bermaydi; aksincha, artikulyatsion tayanchsiz faqat tinglash ham tovushni “qayta ishlab chiqarish” bosqichida qiyinchilik tugʻdiradi. Multimedia darslarining nazariy ustunligi shundaki, ular audio namunani standartlashtiradi, koʻp martalik qaytarish imkonini beradi va vizualizatsiya orqali artikulyatsion holatni tasavvur qilishni osonlashtiradi. Bunda oʻquvchining fonologik eʼtibori kuchayadi: u muayyan tovushning akustik belgilari (masalan, portlovchi tovushlarning portlash fazasi yoki sirgʻaluvchi tovushlarning

shovqin spektri)ni ajratishga odatlanadi. Shu bilan birga, an'anaviy darslik asosidagi yondashuvning ham kuchli tomoni bor: o'qituvchi sinfning umumiy fonetik muammolarini darhol payqab, individual tuzatish bera oladi, muloqotning jonliligi esa motivatsion omil sifatida ishlaydi. Shunday ekan, taqqoslash "qaysi biri yaxshi" degan soddalashtirilgan savoldan ko'ra, "qaysi sharoitda qaysi komponentlar natijani oshiradi" degan tadqiqot savolini ilgari surishi zarur.

Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf sharoitida an'anaviy darslikka tayangan darslar hamda multimedia asosida tashkil etilgan darslar talaffuz natijalarida qanday farq berishini empirik aniqlash va bu farqni tushuntiruvchi didaktik omillarni asoslashdan iborat. Vazifalar sifatida quyidagilar ko'zda tutiladi: birinchidan, talaffuzni baholashning maktab yoshiga mos indikatorlarini ishlab chiqish va ishonchliligini tekshirish; ikkinchidan, ikki xil dars modelining tarkibiy xususiyatlarini (namuna sifati, mashq takroriyligi, qayta aloqa tezligi, o'quvchi ishtiroki) operatsionlashtirish; uchinchidan, pretest va posttest natijalari asosida guruhlararo farqlarni tahlil qilish; to'rtinchidan, sifat tahlili orqali xatolar tipologiyasini va ularning sabablari bilan bog'liq tendensiyalarni izohlash. Tadqiqot gipotezasi shundan iboratki, multimedia asosidagi darslar tinglab farqlash va ritmik-intonatsion me'yorlarni egallashda tezroq ijobiy siljish beradi, an'anaviy darslik asosidagi darslar esa o'qituvchi boshqaruvidagi artikulyatsion tuzatish hisobiga ayrim tovushlarni aniq talaffuz qilishda barqarorroq natija ko'rsatishi mumkin; biroq umumiy integrativ ko'rsatkichlarda multimedia guruhining o'sishi yuqoriroq bo'lishi kutiladi. Bu gipoteza multimedia o'qitishni avtomatik ravishda "yaxshi" qilishi haqidagi da'voni emas, balki u orqali qayta aloqa va ko'rsatmalilikning sifat jihatdan o'zgarishi natijaga ta'sir etishini nazarda tutadi [4; 6].

Metodologik asos sifatida til o'qitishning kommunikativ va faoliyatga yo'naltirilgan qarashlari, kognitiv yuklama nazariyasi hamda multimodal ta'lim prinsiplari tanlanadi. Kognitiv yondashuv nuqtayi nazaridan boshlang'ich sinf o'quvchisida ishchi xotira resurslari cheklangan bo'lib, fonetik materialni qabul qilishda ortiqcha yuklama yuzaga kelsa, u tovush belgilari o'rniga tashqi bezak elementlariga chalg'ishi mumkin. Shu bois multimedia qo'llanilganda dizaynning didaktik me'yorlari saqlanishi, ya'ni audio va vizual axborotning mosligi, materialning qismlarga bo'lib berilishi va vazifaning aniq yo'naltirilishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [6]. An'anaviy darslikning metodik imkoniyati esa ketma-ketlik va me'yoriylikni saqlashda ko'proq namoyon bo'ladi: darslikdagi mashqlar tizimi bosqichma-bosqich murakkablashib borishi, o'quvchini fonetik hodisalarni farqlashga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, tajriba dizayni har ikki modelning "eng yaxshi" amaliy variantlarini qo'llashni talab qiladi, aks holda farq vosita emas, balki tashkiliy kamchilik natijasiga aylanib qoladi.

Tadqiqot dizayni pretest-posttest ko'rinishida quriladi: bir xil yosh va taxminan bir xil boshlang'ich tayyorgarlikka ega ikki guruh tanlanadi, ulardan biri

nazorat guruhi (an'anaviy darslik asosida), ikkinchisi eksperimental guruhi (multimedia asosida) sifatida belgilanadi. Guruhlarning tengligini ta'minlash uchun pretest natijalari bo'yicha boshlang'ich ko'rsatkichlar taqqoslanadi va juda keskin tafovut kuzatilsa, qayta tanlash yoki statistik tekislash usullaridan foydalanish ko'zda tutiladi. Tajriba davomiyligi fonetik ko'nikma shakllanishi uchun yetarli bo'lgan o'quv siklini qamrab olishi, darslar soni va mavzulari ikki guruhda ham bir xil bo'lishi lozim. Multimedia guruhida o'qitish vositalari sifatida standart audio namunalar, qisqa video lavhalar, interaktiv tinglash-topish mashqlari, talaffuzni qayta tinglab o'zini tekshirish imkonini beruvchi yozib olish komponenti qo'llanadi; nazorat guruhida esa darslik matnlari, o'qituvchi namunasi, jamoa bo'lib takrorlash va daftar mashqlari ustun bo'ladi. Har ikki guruhda ham o'qituvchi malakasi omilini kamaytirish maqsadida dars rejasi bir xil didaktik maqsadlar asosida tuziladi, o'qituvchi uchun yo'riqnoma ishlab chiqiladi va kuzatuv varaqalari orqali darsning real bajarilishi qayd etiladi.

Baholash tizimi talaffuzni bir nechta o'lchamda ko'rishni talab qiladi, chunki "to'g'ri talaffuz" ko'pincha subyektiv taassurot bilan aralashib ketadi. Shu sababli indikatorlar quyidagi yo'nalishlarda operatsionlashtiriladi: segment birliklar aniqligi (muayyan tovushlarning aytilishi), suprasegment birliklar (urg'u, ritm, intonatsiya), eshitish differensiasiyasi (minimal juftliklar asosida farqlash), hamda umumiy tushunarlilik (intelligibility) ko'rsatkichi. Segment va suprasegment ko'rsatkichlarini baholashda audioyozuvlar olinib, kamida ikki nafar ekspert tomonidan bir xil mezonlar asosida ball beriladi; ekspertlararo moslik koeffitsienti orqali baholash ishonchliligi tekshiriladi. Minimal juftlik testlari esa o'quvchining fonematik eshitishini aniqlashga xizmat qiladi: u eshitgan birlikning qaysi variant ekanini tanlaydi yoki mos rasmni ko'rsatadi, bu esa boshlang'ich sinf uchun yoshga mos format sanaladi. Umumiy tushunarlilik ko'rsatkichi esa qisqa monolog yoki dialog parchasini tinglagan ekspertning "qanchalik oson tushunildi" degan mezon bo'yicha baholashi bilan aniqlanadi; bu yerda maqsad ideal me'yor emas, balki kommunikativ yetarlilikni o'lchashdir [4; 5].

Tahlil jarayonida faqat o'rtacha ballarni taqqoslash bilan cheklanib qolmasdan, xatolar tipologiyasini ochish muhim. Chunki multimedia guruhida o'sish kuzatilsa ham, qaysi xatolar kamaygani, qaysilari saqlanib qolgani aniqlanmasa, didaktik xulosa yuzaki bo'lib qoladi. Xatolar segment darajasida almashinish, tushib qolish, qo'shimcha tovush qo'shish kabi turlarga, suprasegment darajada esa urg'u siljishi, pauza noto'g'ri qo'yilishi, intonatsion kontur buzilishi kabi ko'rinishlarga ajratiladi. Ushbu tipologiya asosida ikki guruhning "xato profili" solishtiriladi: masalan, multimedia sharoitida tinglab farqlash kuchaygani sababli almashinish xatolari kamayib, biroq artikulyatsion motorika yetarlicha mustahkamlanmagan bo'lsa, ayrim tovushlarning fizik ijrosi baribir qiyin bo'lib qolishi mumkin. Aksincha, darslik asosidagi darslarda o'qituvchi tuzatishi natijasida ayrim tovushlar aniqroq

chiqishi mumkin, lekin standart audio namuna kamroq bo'lgani uchun suprasegment me'yorlar, ayniqsa, intonatsion tabiiylik sustroq rivojlanishi ehtimoli bor. Bu kabi izohlar multimedia va an'anaviy yondashuvning kuchli-kuchsiz tomonlarini muvozanatda ko'rsatadi.

Tadqiqotning muhim jihati dars jarayonidagi qayta aloqa mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat. Multimedia darslarida o'quvchi ko'pincha "darhol" natija ko'radi: masalan, to'g'ri variant bilan taqqoslaydi, qayta tinglaydi, o'zini yozib olib, farqni sezadi. Bu tezkor qayta aloqa o'rganishning ichki siklini tezlashtiradi, chunki xato va me'yor o'rtasidagi masofa qisqaradi. An'anaviy darsda esa qayta aloqa asosan o'qituvchi orqali keladi; u sifatli bo'lsa juda samarali, lekin vaqt cheklangani uchun har bir o'quvchiga individual yetib borishi qiyinlashadi. Shu nuqtada multimedia vositasi differensial ta'limni qo'llab-quvvatlaydi: o'quvchi o'z tezligida takrorlaydi, qiyin joyda ko'proq to'xtaydi. Biroq multimedia haddan tashqari ko'p bo'lsa, e'tibor tarqalib, fonetik vazifadan chalg'ish yuzaga kelishi mumkin; demak, multimedia samarasi uning didaktik "me'yor" saqlangandagina yuzaga chiqadi [6].

Natijalarni umumlashtirishda statistik va mazmuniy tahlil uyg'un qo'llanadi. Statistik jihatdan pretest va posttest o'rtasidagi o'sish, guruhlararo farq, shuningdek, segment va suprasegment ko'rsatkichlaridagi alohida siljishlar hisoblanadi. Mazmuniy tahlilda esa o'quvchilarning yozib olingan nutqi misolida xatolarning barqarorligi, tuzatishga sezgirligi, mashq turiga bog'liqligi ochib beriladi. Ushbu yondashuv pedagogik qaror qabul qilishga yaqinroq natija beradi: masalan, agar multimedia guruhida eshitish differensiasiyasi sezilarli oshgan bo'lsa, darslik asosidagi darslarda ham audio namunalar ulushini ko'paytirish kerakligi kelib chiqadi; agar nazorat guruhida ayrim artikulyatsion xatolar tezroq tuzatilgan bo'lsa, multimedia darslariga ham o'qituvchi tomonidan maqsadli artikulyatsion ko'rsatma va modellash elementlarini kuchaytirish zarurligi asoslanadi. Shu tariqa tadqiqot ikki modelni qarama-qarshi qo'yish emas, balki ularning optimal integratsiyasiga olib keladigan ilmiy asoslarni ishlab chiqishni ko'zlaydi [1; 2].

Ilmiy yangilik bir necha yo'nalishda ifodalanadi. Birinchidan, boshlang'ich sinf sharoitida talaffuzni baholashning kompleks indikatorlari amaliy tajriba asosida uyg'unlashtiriladi: segment, suprasegment, eshitish differensiasiyasi va tushunarlilik ko'rsatkichlari bir butun tizim sifatida ishlatiladi. Ikkinchidan, multimedia darsining samaradorligi faqat "texnologiya borligi" bilan emas, balki dars dizaynidagi aniq o'zgaruvchilar bilan bog'lanadi: vizual-audial tayanchlarning ulushi, takrorlash sikllari, qayta aloqa tezligi va o'quvchi ishtiroki empirik ravishda natijalar bilan qiyoslanadi. Uchinchidan, xato profili yondashuvi asosida multimedia va an'anaviy darslarning qaysi talaffuz komponentlariga kuchliroq ta'sir qilishi aniqlanadi, bu esa metodik tavsiyalarni umumiy emas, balki aniq ko'nikma turlariga moslashgan holda ishlab chiqish imkonini beradi. To'rtinchidan, o'quvchi yoshiga xos psixologik

omillar, xususan, diqqat barqarorligi va imitatsiya qobiliyati multimedia dizayni bilan qanday moslashishi zarurligi asoslanadi.

Amaliy ahamiyat o'qituvchi faoliyatiga tatbiq etiladigan tavsiyalar bilan belgilanadi: boshlang'ich sinfda multimedia darslarida audio namuna sifati va qisqa takrorlash sikllari ustuvor bo'lishi, video faqat artikulyatsion harakatni ko'rsatishga xizmat qilishi, ortiqcha animatsiya va fon effektlari cheklanishi lozim; an'anaviy darslarda esa darslik mashqlariga minimal juftlik tinglashlari, ritm-urg'u bo'yicha qisqa chorlov mashqlari va o'quvchining o'z nutqini eshitish imkonini beruvchi oddiy yozib olish amaliyoti qo'shilishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchi qayta aloqa berishda faqat "to'g'ri-noto'g'ri" bahosi bilan cheklanmasdan, artikulyatsion nuqta, ovoz ishtiroki, urg'u joyi kabi aniq mezonlar bo'yicha qisqa ko'rsatma berishi zarur; multimedia bu ko'rsatmani mustahkamlovchi vosita bo'lib xizmat qiladi, uning o'rnini to'liq bosa olmaydi [3; 5]. Mazkur tezis doirasida ishlab chiqiladigan baholash mezonlari va dars kuzatuv varaqalari metodik xizmat sifatida ham qo'llanishi mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang'ich sinfda talaffuzni o'zlashtirishdagi farqlarni aniqlashda "an'anaviy" va "multimedia" qarama-qarshiligi yetarli tushuntirish bermaydi; asosiy farq darsning qayta aloqa tizimi, namuna sifati, takrorlashning boshqarilishi va o'quvchi ishtirokini faollashtirish darajasida namoyon bo'ladi. Taqqoslovchi tajriba yondashuvi talaffuzning segment va suprasegment komponentlari turlicha o'zgarishini ko'rsatishga imkon beradi: multimedia sharoitida eshitish differensiasiyasi va ritmik-intonatsion me'yorlar tezroq mustahkamlanishi, an'anaviy sharoitda esa o'qituvchi tuzatishi orqali ayrim artikulyatsion xatolar barqarorroq kamayishi ehtimoli yuqori. Eng maqbul yechim sifatida multimedia komponentlarini an'anaviy darsning metodik tartibi bilan uyg'unlashtirgan, me'yoriy audio namuna va maqsadli artikulyatsion ko'rsatmani birlashtirgan aralash model samaraliroq ekani asoslanadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim fonetikasi bo'yicha dars ishlanmalari va baholash mezonlarini takomillashtirishga, shuningdek, o'qituvchilarni qayta tayyorlash dasturlarida multimedia didaktikasini me'yoriy asosda yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Джалолов Ж. Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. Тошкент, Ўқитувчи, 2012. 432 б.
2. Азизов О. А. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Тошкент, Фан ва технология, 2016. 256 б.
3. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. Москва, Просвещение, 1991. 223 с.

4. Celce-Murcia M., Brinton D. M., Goodwin J. M. *Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. 459 p.

5. Derwing T. M., Munro M. J. *Pronunciation Fundamentals: Evidence-based Perspectives for L2 Teaching and Research*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2015. 248 p.

6. Mayer R. E. *Multimedia Learning*. New York, Cambridge University Press, 2021. 576 p.